

УДК 811.161.2'33:165.164:398

Антонюк О.В., Прісовська Г.Є.

## РЕПРЕЗЕНТАНТИ КОНЦЕПТУ ВОДА У ТВОРАХ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

*Стаття присвячена питанню висвітлення репрезентантів одного з концептів у поетичних творах Т.Г. Шевченка. В процесі життя і розвитку суспільства створена певна світоглядна думка, що знайшла своє відображення в аналізованих поетичних текстах.*

**Ключові слова:** Шевченко, поетичний текст, концепт, репрезентант.

*Антонюк Е.В., Присовская Г.Е. Репрезентанты концепта ВОДА в произведениях Т.Г. Шевченко. В статье освещаются вопросы репрезентации одного из концептов в поэтических произведениях Т.Г. Шевченко. В процессе жизнедеятельности и развития общества создана определенная мировоззренческая мысль, которая нашла отображение в анализируемых поэтических текстах.*

**Ключевые слова:** Шевченко, поэтический текст, концепт, репрезентант.

*Antoniuk O., Prisovska G. Representants of «WATER» concept in T.G. Shevchenko's works. The article relates representation issues of T.G. Shevchenko poetry's concept. In the process of society's life and development a certain philosophical thought was created. It consequently was reflected in the analyzed poetical texts.*

**Keywords:** Shevchenko, poetical text, concept, representant.

Когнітивна лінгвістика розглядає мову як особливу семіотичну систему, яка є системою організації та вдосконалення інформації, способів її подання у комунікативних процесах. В межах когнітивної лінгвістики лексична структура є регулятором взаємодії когніцій людини із семантичними параметрами конкретної мови. Одним із центральних понять когнітивної лінгвістики є поняття концептуальної картини світу, що постає у свідомості окремого індивіда або народу як цілісне уявлення про об'єктивний світ і місце людини у ньому [4, 4].

Концепт визначається як смислова одиниця розумової діяльності людини, що виникає у процесі створення інформації про об'єкти та їхні властивості [1].

Перші спостереження людини над світом, перші спроби дати йому пояснення віддзеркалюють архетипні уявлення про першоелементи буття. Образ води як одного з чотирьох матеріальних першоелементів

нтів є складним і суперечливим: це і народження, і смерть, це і плинність часу, і його короткотривалість, це і прозорість, і мутність.

Отже, у свідомості представлені різнозабарвлені репрезентанти концепту *вода*. Кожен народ сприймає довкілля відповідно до своєї «мережі координат», в основі якої лежить національна культура.

Ці «координати» можуть бути виявлені лише шляхом комплексного аналізу емоційного навантаження універбів у різних виявах культури: у фольклорі, художній літературі, засобах масової культури, соціальних міфологемах, наданні переваги певним цінностям.

Шевченко як поет, що відображає у своїй творчості фольклорні мотиви, зосереджується саме на тих цінностях, що і власне фольклорні тексти.

Аналіз текстів збірки Т.Г. Шевченка [3] дав нам можливість встановити інвентар когнітивних модифікаторів і складників, активізація яких формує концепт *вода*, зокрема, це конкретизатори-апелятиви: *ріка, річка, море, хвиля, вода, хмара*, найчастотнішим з яких є апелятив *море*. Єдність антропоморфного і природного фонів сприяють створенню образу моря як живої істоти:

*...послухає моря, що воно говорить...*[3, 73];

*З морем розмовляє* [3, 73].

На тлі моря – живої істоти – паралельно персоніфікуються і гори, і вітер, але в центрі постає людина:

*Грай же, море, мовчить, гори,*

*Гуляй, буйний, полем!*

*Плачте, діти козацькії, –*

*Така ваша доля* [3, 67].

Море подекуди стає об'єктом для порівняння: *А ніч, як море* [3, 352].

Море в текстах поезій Т.Шевченка набуває ознак зооморфної метафори:

*Синє море звірюкою*

*То стогне, то виє* [3, 83];

*І море ревнуло...* [3, 200].

Синтагматичні зв'язки апелятива *море* утворюють атрибутивні словосполучення з лексемами, що мають лише значення «колір неба»: *синє, синесеньке*; тобто практично в текстах поезій море виступає як одновалентна лексема.

Про асоціативні зв'язки лексем відомо, що вони «не спираються на послідовність, локалізуються в мозку і складають частину наявно-

го в пам'яті скарбу...» [2, 157]. Асоціативні відношення лексеми *море* утворюють вторинну номінацію з уявленням про смерть:

*На синьому морі потопали...* [3, 594];  
*І нишком море проковтнуло...* [3, 511],  
 а також про віддаленість:  
*Той блукає за морями...* [3, 583];  
*Та й пішов торбину взявши,*  
*За синєє море шукати долі...* [3, 435];  
*Погнало горе аж до моря...* [3, 434].

Інший апелятив – *ріка* – представлений лише в атрибутивному словосполученні *слов'янської ріки* [3, 252].

На противагу апелятиву, гідроніми у поезіях Шевченка представлені кількома універбами: Дніпро, Дністер, Дунай, Дон, Іква. Дніпро для Шевченка є *святим, своїм, крутоберегим, широким, старим, дуже жим, крутогорим*.

Як і в текстах українських народних пісень, так і у творах Т.Г. Шевченка Дніпро стає батьком, найстаршим у роді. Гідронім Дніпро у поетичних текстах виконує як а) локально-історичну, так і б) символічну функцію.

а) *А онде, онде, за Дніпром, козацька церква невеличка...* [3, 369]

б) *Меж горами старий Дніпро,*  
*Неначе в молоці дитина,*  
*красується, кохується*  
*на всю Україну* [3, 439].

У поетичних текстах Шевченка онім Дніпро прирощує до свого когнітивного значення й прагматичне – 'батьківщина', посилюється це значення контекстом:

*...кращого немає*  
*Нічого в бога, як Дніпро*  
*та наша славная країна...* [3, 438];  
*Дніпро, Україну згадаєм...* [3, 651];  
*Обідрана, сиротою [Україна]*  
*Понад Дніпром плаче* [3, 81].

У Шевченка Дніпро має й інше, автохтонне найменування

*О мій Словутицю преславний!* [3, 631]

Створена складна семантична структура оніма пов'язується не з одиничним контекстом, а опосередковується тими, що вже існують.

Якщо Дніпро у поетичних творах має широке коло означень, то Дунай, як і в текстах українських народних пісень і дум, є одновалентною лексемою:

*І на тихому Дунаю  
Новим кошом стали [3, 597];  
Гаю, гаю, темний гаю,  
Тихенький Дунаю [3, 567].*

Інші гідроніми в шевченківських творах виконують переважно локально-предметну функцію, тобто семантико-асоціативна трансформація гідронімів Дністер, Дон, Іква не розвинена, бо для її створення обов'язковим є антропоморфне тло, а також певні семантико-асоціативні зв'язки:

*Та й поплив Дністром на сей бік,  
Покинувши волю [3, 436];  
Води чимало з Ікви  
В море утекло... [3, 397];  
...після покрови  
Вертався з Дону я [3, 534].*

Простір поетичних творів Шевченка наповнено репрезентантами концепту *вода*, які утворюють наскрізний асоціативний ряд, проте деякі з них поза текстом можуть втрачати емоційний вплив на читача. Та антитеза як семантичне зіткнення різнорідних понять змальовує об'ємні образи-картини навіть відірвано від тексту в цілому:

*Заступила чорна хмара  
Та білу хмару.  
Виступали з-за лиману  
З турками татари [3, 470].*

Хвиля в тестах Шевченка сприймається як дихотомічна пара 'біда' – 'порятунок':

*І в синій хвилі потопає, пропадає [3, 594];  
Аж хвиля синя реве...  
І, ревучи, на той берег  
Козака виносить... [3, 434];  
А хвилі на той бік ідуть та ревуть [3, 201].*

Заданість стереотипної ситуації, наприклад, спокійний плюскіт хвилі на морі породжує за ознаками тотожності заданість емоційних реакцій:

*Тоді, хвиле, неси з милим,  
Куди вітер віє... [3, 40];*

*Пливають хвилі собі та співають [3, 83].*

Семантико-асоціативна трансформація лексеми *хвиля* зумовлює появу семи 'рідний край'. Образ рідного краю переважно замальовується як гармонійне поєднання стихій води і повітря:

*Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі  
Із нашої України [3, 199].*

Універб *вода* у поетичних текстах прирощує негативні семи 'загинути' або 'зажуритись':

*І що їй діяти з собою?  
Або сховатись під водою,  
Або принамені розбить  
О стіну голову... [3, 517];  
А над самою водою  
Верба похилилась [3, 355].*

У фольклорних текстах, зокрема, українських піснях похилена верба також є символом зажури, туги, печалі.

До когнітивної системи концепту *вода*, крім базових лексем, виявляються включеними назви дій. Непряма співвіднесеність з предметом чи дією вважається однією з визначальних характеристик концепту та його вузлів:

*Плавай, плавай, лебедонько,  
По синьому морю,  
Рости, рости, тополенько,  
Все вгору та вгору [3, 78].*

У багатьох випадках імперативний заклик передбачає не просто 'рух направлений', 'рух переміщення', а 'рух бунтівний':

*...море, грай,  
Реви, скелі ламай! [3, 200].*

Антропоморфне тло перетворює море на живу істоту, яке здатне *сказитися [3, 200], розмовляти [3, 73], грати [3, 45]*. Бунтарський дух моря здатний перетворити його дії на дії сильного і дужого звіра:

*І море ревнуло Босфорову мову [3, 199];  
Реве синє море [3, 200].*

Коли в дію вступає суб'єкт, текст також набуває динамічності, але разом з тим визначається й певний перехідний момент з одного стану до іншого:

*Погуляю понад морем  
Та розважу своє горе [3, 465].*

Подекуди море стає колискою, люлькою для сонця або вітру:

*І сонце спатоньки зове у синє море* [3, 489].

Отже, репрезентанти концепту вода є складовою частиною ментальної моделі, яка містить найрізноманітніші знання про світ, думки, установки і створює когнітивну систему поетичних текстів Т.Г. Шевченка.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Краткий словарь когнитивных терминов / Сост.: Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г.. – М.,: МГУ, 1996.
2. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Ф. Соссюр. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
3. Шевченко Т.Г. Твори у двох томах / Т.Г. Шевченко. – К.: Дніпро, 1966. – 698 с.
4. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. – К.: Арт Ек, 1998. – 326 с.